

Національна
академія наук України

Інститут
української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН – голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Іван КУРАС • Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЦЕНКО
Омелян ПРИЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 5

Серія
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ
1888–1896

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2003

ББК 63.3 (4 УКР)
Г 91

*Видано за підтримки Президента України
на замовлення Державного комітету
телебачення і радіомовлення України
за Програмою випуску
соціально значущих видань*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Редколегія тому 5:

Павло СОХАНЬ (головний редактор, д-р іст. наук, професор, чл.-кор. НАН України)
Ігор ГИРИЧ (відповідальний секретар, канд. іст. наук)
Ольга ТОДІЙЧУК (канд. іст. наук)
Упорядники: Віктор БРЕХУНЕНКО, Сергій КІРЖАЄВ,
Петро КУЛАКОВСЬКИЙ, Варвара ШУЛЬГА

Мовна редакція текстів М.Грушевського — Варвара ШУЛЬГА
Переклад з російської статей — Іван СВАРНИК
Переклад висловів іншомовного походження — Мирослав ТРОФИМУК

Автори коментарів: М.Бандрівський, В.Брехуненко, С.Кіржаєв,
П.Кулаковський, О.Мазур, О.Моця, В.Отрощенко, О.Русина

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 966-603-223-6
ISBN 966-603-276-7 (т. 5)

- © Інститут української археології та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2003
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє оформлення, 2003
- © Передмови Фі.Сохань, П.Кулаковський, 2003
- © Коментарі, автори, 2003

РОЗДІЛ I

АРХЕОГРАФІЧНІ ЗАМІТКИ,
ПЕРЕДМОВИ ТА ПУБЛІКАЦІЇ
ДО ЗБІРНИКІВ ДЖЕРЕЛ

ПРИМІТКИ ДО ТЕКСТУ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ЛІТОПИСІ

Текст головніших навіть пам'яток наших, хоч би й літописей, студійовано дуже небагато; сила зостається в них місць темних, нерозібраних, хибних. Перед кількадесятьма роками емендацією літописних текстів зайнявся був д[обродій] Ламбін*, давши кілька добрих поправок. Новішими часами друкує від часу до часу свої замітки проф. Соболевський* (Чтения [Исторического] общ[ества] Нестора [Летописца], т. V, VIII); обоє своїм предметом мали т. зв. Початкову літопись. Добре було б, коли б їх приклад викликав якнайбільше наслідувань. Хто уважно студіював літописі чи інші тексти наші, певне не до одного тексту міг би висловити цікаву увагу, поправку, кон'ектуру; досі се звичайно робилося лише à propos*, десь під текстом студій в ріжних історичних і історично-літературних справах (де й дійсно розкидано немало цікавих уваг), та годилось би, не чекаючи такого випадку, що може й не трапитись, їх осібно в формі поодиноких уваг подавати, як то звичайно робиться з текстами класичними.

Тож і я маю замір подавати від часу до часу примітки до текстів, що по дорозі, при студіях, насуваються. На сей раз подаю кілька уваг до тексту Галицько-Волинської літописі, по виданні 1871 р. (Летопись по Ипатскому списку, СПб). Що тепер на черзі стоїть потреба нового видання, тож дещо з сих "Приміток" може й для нього придатись.

I

С[торінка] 484 (1208 р.): "Съвьтъ же створиша Игоревичи на бояре Галичкыи, да избъють¹, и по прилучаю избъени быша; и убьень же бысть Юрьи Витановичь, Илия Щепановичь, инии велиции бояре; убьено же бысть ихъ числомъ 500, а инии разбѣгошася"*.

Слова: *Щепановичь* — 500 стоять тільки в Іпатськ[ому] кодексі, в Хлебниківськ[им] (з Єрмолаївськ[им]) та Погодинськ[им] їх нема; се дало підставу Костомарову* (Монографии, вид. 1872 р., I, с. 245) і за ним проф. Дашкевичу* (Княжение Даниила Гал[ицко]го, [1883], с. 484) уважати сі слова пізнішою вставкою, бо число 500 здавалося занадто великим. Не входячи в се останнє питання, обмежимось формальною його стороною — чи ті слова належать до літописного тексту?

Слово *Щепановичь*, певно, було в оригіналі: перед тим (с. 483) літопись так його називає і ледве чи назвала б його інакше. Одначе, хоч би хто схотів мати се за вставку, се не переміняє головної справи.

¹ В виданні перетинка стоїть по *н*, але така інтерпункція здається мені менш правдоподібною.

Слова *инии* ... *числомъ 500* належать, безперечно, до початкового тексту; що їх бракує в пізніших кодексах, причиною тому був пропуск: в тексті стояло два рази *инии*, і око писця перескочило з першого на друге, таким чином слова, що стояли між сими двома *инии*, випали, — випадок дуже звичайний. Отже, можна критикувати правдоподібність цієї звістки, але не можна усувати її з тексту*.

II

С[торінка] 500 (р. 1226): “Данилови же пришедшу ко Мьстиславу с братомъ Василкомъ ко Городьку, и Глѣбъ с нима, и молвящимъ имъ: “По-йди, княже, на короля, *по Лохти* ходить”; Судиславъ же браняшеть ему, бѣ бо имѣяшеть леств во сердци своемъ не хотяше бо пагубы королеви, имѣяше бо въ немъ надежу велику: бѣаше бо король изнемогъся”.

Оповідается за нахід угрів на Галичину*: король з Перемишля через Звенигород, (не взявши Галича) посунув на Волинь, але — очевидно, як Данило рушив з Володимира, — звідти подався назад, мабуть тією ж дорогою, через Звенигород на Перемишль. В усіх виданнях читається *по Лохти*, і в покажчику стоїть: Лохтя — річка в Галицькім князівстві (в “Словнику” Барсова, с. 115 — урочище в Галичині).

Такої річки чи урочища, одначе, досі невідомо; до того слова: *по Лохті ходить* виступають наче мотив, стимул до такого нападу. Неясність сього місця спонукала одного з пізніших писців (т. зв. Єрмолаївського код[ексу] — Полное собр[ание] летописей], II, с. 166) до поправки: “по волостемъ”.

Я думаю, що *по лохти* постало з *пълохъти*, в сучаснім значінні нашім *плохий* = недужий, не здатний до відпору. Се цілком буде відповідати вищезазначеному контексту, а zarazом буде стояти в згоді і з дальшим: “бѣаше бо король изнемогъся”.

III

На тій же стороні (500) безпосередньо по тому: “Льстькови же в то время идущу в помощь, Данилови же бранящу ему не помагати королеви, оному наипаче хотящу, Данил(ъ) же и Василко посласта люди своя *къ брату*, не даста ему прити”.

В тексті стоїть: *къ брату*, але під текстом знаходимо варіант з Хлебниківського (з Єрмолаївським) та Погодинського кодексів: *къ Бугу*.

Лекція *къ брату* неможлива: Данило був з Васильком, а більше братів у них не було, также неможливо припустити, щоб мова була за кого з родичів: ніхто з них до того так не називається в третій особі. Тимчасом лекція *къ Бугу* цілком на місці, бо відповідає географічним обставинам: Данило, не встигши переконати Лешка, зробив диверсію з Городка і тим приму-

сив його вернутись, і король угорський по сьому “иде въ Угры”. Притім з брата ледве могло повстати *Бугу*, се *lectio difficilior**.

IV

На с. 525 (р. 1240) в славнім оповіданні про боярську анархію читаємо: “Бояре же галицьстии Данила княземъ собѣ називаху, а самѣ всю землю держажу; Доброслав же вокняжилъся бѣ и Судьичъ, поповъ внукъ, и грабяше всю землю, и вѣшедъ во Бакоту все Понизье прия, безъ княжа повеления; Григорья же Васильевичъ собѣ горную страну Перемышльскую мышляше одержати; и бысть мятежь великъ, въ землѣ и грабежь отъ нихъ”.

Головну вагу в сьому епізоді літописець кладе на самовластя двох олігархів боярських — Доброслава і Григорія Васильовича і їх сварку, що дала можливість Данилу й Василькові “изоимати” їх і тим дати кінець їх “безаконію”. До літописного тексту для чогось влазить ще третій олігарх — Судьич, попів внук, що не згадується ні перед тим, ні після того ніде і в сьому оповіданні цілком безпотрібний:

Коли Судьич все Пониззя забрав, то трудно припустити, щоб до чиєї іншої, а не до його волості мало належати Покуття; а з ним і Коломия, де, одначе, порядкує Доброслав.

Літописець, докладно означивши, які волості взяли собі два олігархи, нічого не каже за Доброслава, хоч дальше увага, власне, коло його діяльності скуплена.

Судьич “грабив усю землю”, значить був найшкідливіший з олігархів, тимчасом Данило, кладучи кінець “безаконію” Доброслава й Григорія, нічого йому не робить.

Всі отсі труднощі відпадають, коли будем читати:

“Доброслав вокняжилъся бѣ Судьич, поповъ внукъ” без *и*, уважаючи Доброслава Судьіча, попового внука, за одну особу.

Тоді оповідання йде тільки за двох олігархів, з докладним означенням їх[ніх] володінь і змагань, і дальшої долі. Доброслав грабував і так цілу землю, прилучив до того й Пониззя, що, властиво, було анексом галицьким, а нарешті захотів “всю землю одержати” і почав для того намовляти Данила на Григорія; олігарх схотів стати таким майордомом галицьким, та се не вдалось.

Доброслав нам відомий: разом з тим же Григорієм Васильовичем згадується він в нещасливім поході Данила в Київщину 1235 р. (Іп[атський кодекс], с. 514—515), коли виступають вони між тими боярами, що показували ніби покору Данилові, а самі безупинно інтригували проти нього; для сієї категорії якнайбільше підходила звісна, характерна програма: Данила собі князем називати, а собі всю землю держати. Після розказаного

під р. 1240 епізоду обидва вони — Доброслав і Григорій вже не виступають; або з свого в'язнення вони не вийшли, або, вийшовши, не грали значної ролі. Тепер ми знаємо й генеалогію Доброслава: був він сином судді і внуком попа: письменний попович пішов в княжу службу, дійшов до уряду судді, а синові своєму відкрив дорогу між найвищою аристократією галицьку. Літописець злобно пригадує сьому рагвену* його попівський рід*.

V

На с. 549 (р. 1255) оповідається про похід Данила і Лева на ятв'ягів; Лев довідався, що їх вождь Стекинт засів в лісі й огородився засіками, та й пішов “к остьку”.

”Ятвеземь вытекъцимъ на нь изо остька, сущий же с нимь (= Львом) снузници (= кінні) возбѣгоша, Львови же сосѣдшу с коня одному и бьющюся с ними крѣпко, видившимъ же имъ (= снузникам), яко Левъ одинъ бьеться с ними (= ятв'ягами), навратишася *Малий* на помощь ему, Львови же убодшему сулицю свою въ щить его и не могущю ему тулитися, Левъ Стекынѣтя (вар[іант]: Сѣтикента) мечемъ уби и брата его прободе мечемъ”.

В тексті, як бачимо, читається *Малий*, і в покажчику означено: *Малий* — воев[ода] ятв'язький (даремно сюди ж занесено й Мілія Бакотського); до такого розуміння чи не понудило те: “убодшему сулицю въ щить его”, але се “его” належить до Стекинта, як видно з контексту. Тимчасом при “Малий” стоїть “навратишася”.

Думаю, отже, що треба читати *малии* = маліи = небагато, раусі*, так як читалося в першому виданні (П[олное] с[обрание] л[етописей], II, с. 191): “малии”¹, себто “снузници”, що втікли були та вернулись і далі “на коних гоняще”, разом з Левом били ятв'ягів.

Таким чином, ятв'язький вождь чи князь *Малий* відпадає, а натомість маємо нечисленних дружинників Лева, що вирятували його.

¹ А за ним і в виданні Петрушевича — Волинско-Галицькая летопись, с. 84 [*Петрушевич А. Галицько-Волинская летопись. — Львов, 1871. — С. 84*].

Summarius krotszy przi kthorim... (пол.) — Короткий підсумок, у якому перелічено...

Передмова до тому 2-го “Жерел до історії України-Руси”

Друкується за виданням: Жерела до історії України-Руси. — Львів, 1897. — Т. II: Описи королівщин в руських землях XVI віку, видані під редакцією Михайла Грушевського. — С. V–VI. Після передмови вміщено розвідку “Економічний стан селян в Перемиському старостві в середині XVI в. на основі описей королівщин” (на 35 с.), а також документи люстрацій земель Перемиської і Сяноцької польською мовою на 314 с.

с. 44 ... на ближчий рік призначена колекція галицьких актів часів Хмельниччини... — див.: Жерела до історії України-Руси. — Львів, 1898. — Т. IV: Матеріали до історії Галичини. — Т. 1.

... третій том описей королівщин — закінчення люстрації 1565 р. руських земель (землі Львівська, Белзька і Холмська... — Жерела... — Львів, 1900. — Т. III: Люстрації королівщин в землях Холмській, Белзькій і Львівській в 1564–1565 рр.

Ся остання була вже раз друкована — в “Додатку” до “Gazety Lwowskiej”, 1860 р. (“Dodatek tygodniowy” przy “Gazecie Lwowskiej” z roku 1860, ч. 1–3, 5–12, 14–27, 30–50); там видав її дуже старанно Фран[тішек] Волянський, але з пізньої урядової копії (1785 р.)... — див.: Starostwo Sanockie. Wypis z metryk koronnych zawierający rewizję Starostwa Sanockiego skuteczną r. 1565 przez Krzysztofa Sokółowskiego Starostę Rogozińskiego, na mocy ustawy z r. 1563 / Wyd. Franciszek Wolański // Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej. — 1860. — Т. 10. — Nr. 1–3, 5–12, 14–27, 30–51.

Підставою для їх видання, як і для люстрацій першого тому, послужила оригінальна книжка люстрацій — в Московському архіві Міністерства справедливості, IV, В., № 19... — сучасна архівна легенда книги — AGAD. Т. zw. Metryka Litewska, dz. IVB, sygn. 19.

... (варшавський кодекс, як пояснено було в передмові до першого тому, містить лише рахунки доходів)... — див. прим до “Передмови до 1-го тому “Жерел...”

П. Кулаковський

Примітки до тексту Галицько-Волинської літописі

Друкується за виданням: ЗНТШ. — Львів, 1895. — Т. 8. — С. 1–5.

Цією невеликою за обсягом статтею М. Грушевський розпочав низку досліджень з текстології та хронології літописання.

с. 46 ... емендацією літописних текстів зайнявся був д[обродій] Ламбін... — Ламбін Микола Павлович — російський історик другої половини XIX ст. Автор праць з історії Київської Русі, найбільш відомими серед яких є

“О слепоте Якуна и его знаменитой луде” (Журнал Министерства народного просвещения. — 1858. — Ч. ХСVIII) та “Источник летописного сказания о начале Руси (Журнал Министерства народного просвещения. — 1874. — Ч. VI—VII). З останньою статтею М.Грушевський був ознайомлений. Про неї він згадує в огляді праць про Найдавніший літопис. Див.: *Грушевський М.* Екскурси: I. Найдавніша літопись // Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1991. — Т. I. — С. 600.

... *друкує від часу до часу свої замітки проф. Соболевський...* — Соболевський Олексій Іванович (1856—1929) — російський філолог, історик мистецтва та палеограф. Академік Петербурзької АН (1900). Закінчив Першу Московську гімназію та історико-філологічний факультет Московського університету (1878). У 1882 р. захистив магістерську дисертацію. Науковий ступінь доктора філологічних наук здобув у 1884 р. До 1888 р. — професор Київського університету. Згодом переїхав до Санкт-Петербурга. У 1888—1908 рр. працював на посаді завідувача кафедри російської мови та словесності Петербурзького університету. Після 1908 р. проживав у Москві. Педагогічну роботу у Московському університеті, Археологічному інституті, на архівних курсах вчений поєднував з науково-дослідною роботою у галузях палеографії, історії мов, давнього письменства, діалектології та фольклору.

... *а инни разбѣгошася...* — за виданням Іпатського списку 1871 р. ця подія датується 1208 р. (вʼ лʼто 6716). У коментарі цієї літописної звістки, як бачимо, вчений не переглядає її хронологію. Але у праці “Хронологія подій Галицько-Волинської літописі” (1901), у якій М.Грушевський відновив понад 230 дат подій Галицько-Волинського літопису (див.: *Мазур О., Киричук Ю.* Питання хронології подій Галицько-Волинського літопису у науковому доробку М.Грушевського // Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді і повідомлення наукової конференції. — Львів, 1995. — С. 109—111), переконливо доведено, що “боярська різня й упадок Ігоровичів” чинилися влітку — на початку вересня 1211 р. Див.: *Грушевський М.* Хронологія подій Галицько-Волинської літописі. — Львів, 1901. — С. 11. Пізніше, у третьому томі “Історії України-Руси” (1905) автор ще раз звернувся до цих подій та дійшов висновку, що “сю цифру пʼятсот, розуміється, не можна вважати докладною: так кругло рахували сю різню, може, й значно побільшаючи число її жертв, як то часто буває”. Див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. — К., 1993. — Т. III. — С. 26.

С.Томашівський образно назвав це побиття галицького боярства “українською Варфоломійською ніччю”. Див.: *Томашівський С.* Українська історія. Старинні і середні віки // Великий неспокій. — К., 1992. — С. 335. Згодом цю подію неодноразово коментували історики, яких завжди непокоїло велике число загиблих галицьких бояр. М.Котляр вважає, що “Ігоровичі вирішили скористатися досвідом боротьби з боярством свого великого попередника Романа Мстиславича. Однак вони не мали ні сили, ні авторитету Романа, не могли спертися на городян Галича та інших міст, бо були зайдами й не мали місцевого коріння. В очах галицького суспільства Ігоровичі були узурпаторами, котрі відняли престоли

у отчичів-Романовичів. Та й політична ситуація була для них несприятливою — роздробленість, яка настала по смерті Романа, взагалі, дуже і дуже послабила князівську владу”. Див.: *Котляр М.Ф.* Коментар // Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар (далі — ГВЛ). — К., 2002. — С. 176–177.

На наш погляд, число страчених не повинно викликати сумнівів, якщо прийняти до уваги “земське” походження опозиційного боярства, яке виступає у літописах як численні клани (Арбузовичі, 28 Молибоговичів тощо). Див.: *Мазур О.* Володислав Кормильчич: шлях до княжого столу // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Вип. VI. — Дрогобич, 2002. — С. 118–129.

Викликає засторогу інше. Для того, щоб провести таку масштабну акцію, потрібні чималі сили. Хто ж побив галицьке боярство? Допускаємо, що разом з Ігоровичами у Галицьку землю прибуло чимало чернігівських бояр, які потіснили місцевих урядовців, можливо, не тільки в управлінні, але й у земельних володіннях. Саме з чернігівцями проводили нараду Ігоровичі перед початком кривавої розправи з галицькими опозиціонерами. Це узгоджується і з наступними подіями.

Так, бояринові Володиславові Кормильчичу разом з іншими боярами пощастило уникнути смерті та втекти в Угорщину. Тут вони звернулися до короля з проханням: “Дай намъ отчича к Галичю Данила, ать с нимъ приймемъ и отъ Игоревичевъ”. Див.: ГВЛ. — С. 79. Вживання терміну “отчич” щодо обґрунтування прав Данила Романовича на Галич тут, без сумніву, вжито у політичній грі. За його реальне втілення Данилові доведеться боротися ще довгі роки, але угорський король відгукнувся на запросини, супроводивши Данила “въ силѣ тяжьдѣ”. Див.: Там само. Першим на шляху угорського війська постав Перемишль, мешканці якого зачинилися перед наступом. Вирішальну роль тут відіграв знову ж Володислав Кормильчич, який звернувся до оборонців міста з патріотичною промовою, припускаємо, спрямованою проти тих же чернігівців, які “избиша отци ваши и братію вашу, а иніи имѣнія ваша разграбиша, и дъщери ваша даша за рабы ваша, а отъчествіи вашими владѣша иніи пришелци”. Див.: ГВЛ. — С. 80. На думку А.Петрика, “...так звертатися великий боярин міг лише до близьких людей, із якими його зв’язували давні і не лише політичні стосунки. Можна навіть припустити, що місто могло належати Володиславу, бо чим інакше пояснити те, що до мешканців міста говорив власне Володислав Кормильчич, а не якийсь інший боярин...” Див.: *Петрик А.* До історії боярства та боярських родів Перемиської землі // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Дрогобич, 2002. — Вип. VI. — С. 111.

Перемиській дослухалися слів боярина і здалися. Незабаром було взято і Звенигород, хоча князь Роман Ігорович прикликав на допомогу половецьких найманців. Лише галицькому князеві Володимиру Ігоровичу разом з сином Ізяславом вдалося повернутися на Чернігівську землю. Див.: *Гущин О.* Вступ Чернігівських Ольговичів у боротьбу за Галицько-Волинську спадщину: трагедія Ігоровичів // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Тези доповідей та повідомлень Міжнародної наукової конференції. Галич, 19–21 серпня 1993 р. — Львів, 1993. — С. 95–97. За генеалогічним

дослідженням Л.Войтовича, Володимир Ігорович прийняв постриг як чернець Антоній. Див.: *Войтович Л.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX—початок XVI ст.). — Львів, 2000. — С. 177. Ізяслав Володимирович у майбутньому ще раз зробив спробу здобути галицьке княжіння. Див.: *Котляр М.Ф.* Історія України в особах: Давньоруська держава. — К., 1996. — С. 224—228.

Поразка Ігоровичів, які втратили будь-який авторитет в очах галицьких громад, була остаточною. Князів Романа і Святослава Ігоровичів вперше в історії Русі страчено через повішення. Перед нами промовистий факт, коли громада Галицької землі прибирає право суду над тими князями, які порушили один з найголовніших принципів, на якому базувалася княжа влада, — бути провідником, а не винищувачем люду.

... се дало підставу Костомарову... — Костомаров Микола Іванович (1817—1885) — видатний український історик, етнограф, письменник та публіцист. Закінчив Харківський університет (1837). Професор Київського (з 1846 р.) і Петербурзького (1859—1862) університетів.

... і за ним проф. Дашкевичу... — Дашкевич Микола Павлович (1852—1908) — відомий український історик та літературознавець, академік Петербурзької АН (1907 р.). Навчався у Житомирській гімназії (1861—1868) та Київському університеті (1868—1873). Після закінчення навчання обіймав посаду професора кафедри зарубіжної літератури Київського університету. Автор відомого джерелознавчого дослідження “Княжение Даниила Галицкого по русским и иностранным известиям”. — К., 1873. — 156 с.

с. 47 ... можна критикувати правдоподібність цієї звістки, але не можна усувати її з тексту... — висновок М.Грушевського про упушення частини тексту цієї звістки пізнішим копійстом чи редактором здобув визнання в археографічній науці, його враховували, готуючи до друку Іпатський список, українські та зарубіжні видавці.

Оповідается за нахид угрів на Галичину... — цей похід М.Грушевський датував кінцем 1226 — початком 1227 р. Див.: *Грушевський М.* Хронологія подій Галицько-Волинської літописі. — Львів, 1901. — С. 20. Його причини таяться у попередніх подіях політичного життя Галицької землі.

У Галичі діяла партія прихильників Данила і Василька Романовичів. Інша частина галицької громади, очолювана недругами Данила, поривалася внести розкол у відносини між ним та його тестем Мстиславом Мстиславичем Удатним. Окремі бояри часто обмовляли Данила перед Мстиславом. Вони намагалися не допустити об'єднання Галицької і Володимирської земель в руках молодого та енергійного князя Володимирської землі.

Зрозуміло, що Мстислав і Данило відстоювали свої особисті інтереси. Для Мстислава було важливо утриматися в Галичі. Данило Романович сподівався отримати галицький стіл по смерті Мстислава, з дочкою якого він був одружений.

У 1221 р. Мстислав Удатний уклав мир з угорським королем Ендре II і повернув захоплених ним у полон першого угорського короля Кальмана (Коломана) та його дружину Саломею. Зміцнюючи зв'язки з Угорщиною, Мстислав ініцію-

вав одруження своєї доньки Марії з угорським королевичем Ендре. Папа Гонорій III дав дозвіл на цей шлюб і Ендре отримав від Мстислава Удатного у володіння Перемишльську землю. Наприкінці 1226 р., дізнавшись про примирення галицьких бояр з Мстиславом, король Ендре II несподівано виступив під Перемишль і Звенигород, перш ніж Мстислав рушив проти нього зі своїми полками. Союзником угрів був батько Саломеї Лешко Краківський. На поміч Мстиславові прийшли Данило і Василько Романовичі, здійснивши марш на Буг, що дало змогу галицькому князеві потіснити ворога. Після поразки угрів Романовичі зустрілися з Мстиславом у Городку (сучасний райцентр Львівської обл.), де Данило пропонував спільний похід на угорського короля. Але Мстислав вагався. Що ж стримувало галицького князя? З літопису довідуємось, що саме у цей час до Данила прибули галичани, запрошуючи його на княжіння. Літній Мстислав не покидав думки передати владу Данилові Романовичу, але з намови боярина Судислава все ж віддав Галич королевичу Ендре. Згодом Мстислав кається перед Данилом, що мало б свідчити про усвідомлення ним законності претензій прямого спадкоємця галицького столу. Проте його нерозважлива політика впродовж 20-х років XIII ст. мало не обійшлася Галицькій землі втратою суверенітету.

Найбільший інтерес у М.Грушевського викликала інтерпретація російського історика М.П.Барсова слів “*по Лохти ходить*”. Останній вважав слово *Лохть* гідронімом на території Галицької землі. Див.: Матеріал для историко-географического словаря России. — Ч. I. Географический словарь русской земли (IX—XIV ст.) / Сост. Н.П.Барсов. — Вильна, 1865. — С. 115). Лінгвісти досі так і не локалізували цієї річки, хоча припускають, що вона протікала за межами Галицької землі. Див.: *Железняк І.М., Корепанова А.П., Масенко Л.Т., Стрижак О.С.* Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. — К., 1985. — С. 81. М.Грушевський сумнівався, що слово *Лохть* є гідронімом. Він запропонував відчитувати у цьому прикметник “*плохий*”, що, на нашу думку, є цілком виправдано з огляду на наведені у цій статті аргументи. Треба зазначити, що перекладач Іпатського літопису Л.Махновець тлумачив ці слова по-своєму. “*По Лохти ходить*” він запропонував розуміти як “*полохъ ти ходить*” або “*полохати ходить*”. Як результат, ця фраза у перекладі українською мовою звучить: “*Піди княже на короля. Він же полоханий ходить!*” Див.: Літопис Руський. — С. 383.

Версія М.Грушевського бачиться нами більш вдалою. Враховуючи його аргументацію, ця фраза мала б у протографі виглядати по-іншому: “*Пойди, княже, на короля*”. А інші слова стосуються застороги боярина Судислава Ендре II: “*Пълохъ ти ходить*”, — Судиславъ же браняшеть ему, бъ бо имьяшеть леств во сердци своемъ, не хотяше бо пагубы королеви”. Сподіваємось, що наступні перекладачі Іпатського літопису звернуть увагу на доводи М.Грушевського й точніше передаватимуть зміст цього уривка.

с. 48 *Притім з брату ледве могло повстати Бугу, се lectio difficilior...* — доводи М.Грушевського про помилку в Іпатському списку також добре аргументо-

вані. Л.Махновець приймав їх без застережень. Див.: Літопис Руський. — С. 383.

с. 49 ... його попівський рід... — питання “боярських князів” у Галицькій землі перебуває у полі уваги істориків більше двох століть. Але треба віддати належне М.Грушевському, який уперше звернувся до генеалогії галицьких боярських родин та присвятив цьому питанню ряд публікацій. Див.: *Грушевський М.* Галицьке боярство XII—XIII вв. // ЗНТШ. — 1897. — Т. 20. — С. 1—20; *Його ж.* Громадський рух на Україні-Русі в XIII ст. // ЗНТШ. — 1892. — Т. I. — С. 1—28. У цьому коментарі літописного уривка вчений довів помилковість уживання котримось із копістів Іпатського списку сполучника “и” між антропонімом Доброслав та прізвищевою назвою “Судьичь”. Справді, наступне уточнення родоводу боярина як онука священика (попа) та сина судді дає підстави стверджувати про походження прізвищевих назв окремих осіб від урядових чинів: Кормильчич від “кормилець” — вихователь, опікун; Дядько, Дядькович — від “дядько” — інший термін на позначення княжого наставника. Див.: *Мазур О.* Релікти авункулату і “кормильство” у князівських династіях Рюриковичів і П’ястів // Народознавчі зошити. — 2001. — № 3. — С. 419—424; *Його ж.* “Demetrius Dedko, provisor seu capitaneus terrae Russiae” (інститут старійшини у політичному житті Галицької землі другої чверті XIV ст.) // Семінарії “Княжі часи”. — Львів, 2002. — С. 14—23. До цього ряду доцільно внести й антропонім “Суддич” — син судді. Останнім часом побачили світ чимало публікацій, автори яких продовжують генеалогічне дерево Доброслава Суддича. Див.: *Мицько І.* Генеалогія та геральдика шляхетських родів Кульчицьких та Доброславичів // *Мицько І.* Статті. — Львів, 2000. — С. 52—59; *Петрик А.* Боярські політичні угруповання та їх роль у процесі становлення Галицько-Волинської держави // *Дрогобицький краєзнавчий збірник.* — Вип. IV. — Дрогобич, 2000. — С. 61—64; *Його ж.* До історії боярства та боярських родів Перемишльської землі // *Дрогобицький краєзнавчий збірник.* — Вип. VI. — Дрогобич, 2002. — С. 105—118.

Думаю, отже, що треба читати малий = малій = небагато, раусі... — історики пропонували різне датування цієї події: І.Шараневич приймав 1254 або 1255 роки, Д.Зубрицький — 1255 р., Лятковський — 1254 р., М.Карамзін — 1253—1254 рр., М.Дашкевич — 1253 р., В.Абрагам — 1253 р. Співставивши дані вітчизняних та зарубіжних писемних джерел (“Річника Красінських”, листа прусського віце-магістра від 24 листопада 1254 р.), М.Грушевському вдалося з більшою точністю визначити час походу Данила Романовича і його сина Лева на Ятв’язьку землю — осінь 1253 р. Проте В.Пашуто та М.Чубатий знову приймали інше датування — 1254 р., втім, без серйозних аргументів. М.Котляр вважає, що цей похід відбувся в жовтні—листопаді 1253 р. Л.Махновець, хоч і прийнявши за ймовірний рік 1253, все ж датує цю подію груднем 1253 р.

Похід на ятв’ягів продемонстрував силу короля Данила Романовича. Його син Лев також виявив під час бойових дій неабиякі військові здібності та особисту відвагу. Його полк напав на ятв’язькі засіки. Як і належить за середньовіч-

ними правилами ведення бою, Лев власноруч убив ятв'язьких князів, але під час бою на нього напали переважаючі кількісно вороги. На поміч своєму князеві підіспіли молодші дружинники. Саме про них йдеться у цьому уривку. М.Грушевський і тут вперше спростовує існування ятв'язького князя Малія.

О. Мазур

a propos (*франц.*) — між іншим

lectio difficilior (*лат.*) — невірогідний варіант прочитання

parvenu (*франц.*) — вискочка

Похвала в[еликому] кн[язю] Витовту, кілька уваг про склад Найдавнішої русько-литовської літописі

Друкується за виданням: ЗНТШ. — Львів, 1895. — Т. VIII — С. 1–16;
Підпис: *Написав М.Грушевський*. Передрук зі збереженням пагінації першодруку — Розвідки й матеріали до історії України-Руси. — Львів, 1896. — Т. I.

Праця М.С.Грушевського, присвячена панегірику на честь великого князя литовського Витовта (1392–1430), що дійшов до нас у складі білорусько-литовських літописів, постала в часи, коли дослідження останніх тільки починалося. Суттєвою перешкодою на шляху наукового опрацювання таких літописів був брак корпусного видання їхніх текстів; уперше таку публікацію було здійснено тільки у 1907 р. (Западнорусские летописи // Полное собрание русских летописей. — СПб, 1907. — Т. 17; про пов'язані з цим виданням колізії див.: *Улащик Н.Н.* Подготовка к печати и издание тома XVII “Полного собрания русских летописей” // Летописи и хроники. 1973. — М., 1974. — С. 360–368). Тож, зрештою, не дивно, що навіть такий визначний фахівець, як О.Соболевський, не помітив текстуального зв'язку між записами у віднайденому ним рукописному збірнику слів Ісака Сирина та літописною “Похвалою Витовту”. З'ясування цього зв'язку є цілком заслугою М.Грушевського — на чому він і сам наголошував, коментуючи твердження М.Дашкевича, що честь цього відкриття належить О.Соболевському: “...Коли можна прикладати гучну назву “открытия” такому не дуже важному фактові, то був він моїм ділом...: ак[адемік] Соболевський видав записку 1428 р., нічим не натякаючи на її зв'яз з “Похвалою”, і, думаю, немає найменшої потреби в такім “приятельським” убиранні його в чужі заслуги” (*Грушевський М.С.* Історія України-Руси. — К.; Львів, 1907. — Т. 6. — С. 363–364. — Прим. 1). Пізніше М.Грушевський доволі детально розглянув “Похвалу Витовту” в своїй “Історії української літератури”, де, скориставшись нагодою, передрукував не лише її текст, а й нотатки переписувача слів Ісака Сирина, котрі, як зауважив дослідник, стали літературним підґрунтям “Похвали” (див.: *Грушевський М.С.* Історія української літератури. — К., 1995. — Т. 5. — Кн. I. — С. 187–190). Доробок М.Грушевського в окресленій царині оцінив Ф.Сушицький, охарактеризувавши його як “цінний крок наперед в освітленні питання про походження як “Похвали Витовту”, так і смоленських частин цілого

ЗМІСТ

<i>П.Сохань</i> . МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ — ПАТРІАРХ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ.....	7
<i>П.Кулаковський</i> . ІСТОРИЧНІ ПРАЦІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО КІНЦЯ 1880–1890 рр.	14
Розділ I. АРХЕОГРАФІЧНІ ЗАМІТКИ, ПЕРЕДМОВИ ТА ПУБЛІКАЦІЇ ДО ЗБІРНИКІВ ДЖЕРЕЛ	27
Про видання джерел до історії українсько-руської	29
Архів Скарбу Коронного в Варшаві. Замітка археографічна	33
“Статут друкований”	37
Передмова до тому 1-го “Жерел до історії України-Руси”	38
Передмова до тому 2-го “Жерел до історії України-Руси”	44
Примітки до тексту Галицько-Волинської літописі	46
Похвала в[еликому] кн[язю] Витовту	50
Запись руська 1473 р.	66
Опись подільських замків 1494 р.	68
Описі Перемиського староства 1494–1497 рр.	84
Дозвіл кор[оля] Жигимонта митнику Петрашку на передачу с. Крогульця кам’янецькому наміснику Григорію 1509 р.	106
Королівський дозвіл на викуп Кам’янецького староства 1456 р.	108
Кілька київських документів XV–XVI в.	110
Два документи з внутрішньої історії В[еликого] кн[язівства] Литовського XVI в.	126
Київський каштелян і козаки	129
Документ 1586 р. про козацький промисел.	133
Надання Оришевському Копистерина та Гайсина	135
Надання магдебурзького права містечку Дідову (в Київщині), 1596 р. .	138
Слобода Полтава в 1630 р.	141
Розділ II. АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ	143
Дальші розкопки в с.Чехах	145
Молотівське срібло	146
Гончариха	147
До Болеховщини: Губинське городище	150
Похоронне поле кам’яного віку в с.Чехах (пов[іт] Брідський)	151
Дрібничка до генеалогії Шевченка	152

Розділ III. ІСТОРИЧНІ ТА ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ . . .	153
Південноруські господарські замки в половині XVI століття	155
Волинське питання 1097–1102 рр.	182
До питання про Болохів	210
Громадський рух на Україні-Русі в XIII віці	216
Економічний стан селян на Подністров'ї Галицьким в половині XVI в. на основі описей королівщин	243
Економічний стан селян в Перемиському старостві в середині XVI в. на основі описей королівщин	290
Секретна місія українця в Берліні р. 1791.	321
Барська околична шляхта до к[інця] XVIII ст.	323
Розділ IV. ОГЛЯДИ, РЕФЕРАТИ ТА РЕЦЕНЗІЇ	337
Українські жиди	339
Тимчасова комісія для розгляду давніх актів. За традицією Київська археографічна комісія	351
З питання про організацію управління й суду в Подільській землі в XIV і XV в.	360
Новини археологічні.	361
Про деякі форми шляхетського землеволодіння в Південно-Західній Русі.	363
Організація старостинського й околичного управління в Барському старостві XVIII ст.	364
Нові розправи про внутрішній устрій В[еликого] кн[язівства] Литовського	365
КОМЕНТАРІ	395
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	559
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК.	575

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 5

Серія "Історичні студії та розвідки (1888—1896)"

Редактор	<i>Л.Веремієнко</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>С.Довба</i>
Комп'ютерний набір і верстка	<i>Л.Гринчишин</i>
Коректори	<i>Р.Гамада, М.Ломеха, Б.Павлів, О.Тростянчин</i>

Здано на складання 10.03.2003. Підп. до друку 15.12.2003.

Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Асадему. Офс. друк.

Умовн. друк. арк. 47,73. Умовн. фарбовідб. 48,13. Обл.-вид. арк. 37,34.

Наклад 7000 прим. Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК № 22.

Вид. № 82. Зам. 550-3.

Державне спеціалізоване видавництво "Світ"

79008 м. Львів, вул. Галицька, 21

www.dsv-svit.lviv.ua

e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Надруковано з готових діапозитивів на

ВАТ "Львівська книжкова фабрика "Атлас"

75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —

Т. 5: Серія "Історичні студії та розвідки (1888—1896)". — 2003. —
592 с.

ISBN 966-603-223-6; 966-603-276-7 (т. 5).

П'ятий том зібрання праць М.Грушевського у 50-ти томах розпочинає нову серію "Історичні студії та розвідки". У ньому вміщені статті, джерелознавчі розвідки та науково-інформаційні публікації, які друкувалися у журналах "Киевская старина", "Чтения ИОНЛ", "Правді", "Записках НТШ" протягом 1888—1896 рр.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ISBN 966-603-223-6

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 966-603-276-7 (т. 5)